

Utmarksetikk i endring?

May Thorseth

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Abstract: Established ethical norms and standards are challenged by the changed use of the outfields (utmark). This chapter undertakes some basic ethical reflections of sustainable governance, strong sustainability and intergenerational justice with respect to the outfields. Basic assumptions about the quality of the outfields are presented. Most importantly, it is argued that sustainability should take its point of departure in a concept of strong sustainability, which implies that the outfields should be conceived of as commons rather than commodities. A critique with a Lockean, liberal understanding of natural resources is put forth, aimed at showing why an individual and anthropocentric framework is insufficient for true sustainable governance. The main reason for this is that nature and natural resources embed values that are complementary to, but not interchangeable with, economic values. A couple of examples of contested commons are presented, in order to demonstrate why commons rich in natural resources must be governed as global property. Fundamentally, this is due to intergenerational justice, which has received worldwide support ever since the UN report *Our Common Future* was published in 1987.

Keywords: commons, intergenerational justice, outfields, strong sustainability, sustainable governance

Innledning

Endringer i bruken av utmarka utfordrer etablerte etiske standarder for bruken. Fra opprinnelig å være mark som ingen behøvde å konkurrere om, er utmarka i vår tid under sterkt press fra ulike interessenter. Det er ikke lenger nok med selvregulering, og det juridiske systemet for regulering av bruken er omfattende. Men regulering løser ikke alle problemer,

spesielt ikke når det hersker uenighet om legitim bruk av utmarka. Etske standarder for bruken var tidligere nedfelt i kulturen. Med endret bruk er det behov for eksplisitt debatt om etiske standarder for bruken. Mens juridifiseringen har kommet langt, vitner stor uenighet om at den etiske refleksjonen i samfunnet har kommet for kort. Dette kapitlet har som mål å utdype forståelsen av noen etiske dilemma som ikke løses ved juridisk regulering alene.

Men aller først må vi avklare hva vi mener med «utmarka»: «Utmark er alt som ikke regnes for innmark etter frilufsloven, slik som skog, fjell og kystområder [...] [Fra] 2012 regnes skogplantefelt som utmark. Etter allemannsretten har allmenheten rett til fri ferdsel, opphold og høsting i utmark» («Utmark», 2021).

Ut fra frilufslovens tolkning har Høyesterett i noen saker bl.a. definert inn også nedfart til alpinanlegg (selv om terrenget er bearbeidet), og har ellers avgjort i hver enkelt sak hvor grensen skal trekkes mellom innmark og utmark. I mange saker dreier det seg om gresndragninger i strandsonen. Sentralt i mange saker er at grunneiere har krav på privat sone rundt bebyggelse. Loven om motorferdsel (1977) har en videre definisjon enn frilufsloven, som omfatter setervoll, hustomt, engslått og kulturbeite.

I dette kapitlet følger vi frilufslovens definisjon uten å gjøre spissfindige gresndragninger. De viktigste momentene er (1) skog, fjell, vann og strandsoner som ikke er definert som innmark, og (2) områder der allemannsretten gjelder.

Andre kapitler i boka drøfter juridiske, biologiske, kulturelle og organisatoriske aspekter, noen med spesielt søkelys på rein eller sau. En overordnet problemstilling gjelder hva slags verdier samfunnet ønsker å tilskrive utmarka. En viktig skillelinje i endret bruk gjelder enten vern eller verdiskaping. Spørsmål om vern, bruk og (økonomisk) verdiskaping kan imidlertid ikke alene avklares gjennom presiseringer av det juridiske regelverket. Hvordan skal vi håndtere områder som tilhører fellesskapet, samtidig som det f.eks. kan ligge på privat grunn? Standardbegreper om eiendomsrett passer ikke helt, for det er ikke kun opp til f.eks. grunneieren å forvalte utmarka etter eget forgodtbefinnende. Noe som også tilhører fellesskapet kan ikke uten videre selges for helt andre formål på et fritt marked. Men hva slags rettigheter skal gjelde da? Grunnleggende

etiske intuisjoner utfordres, og etiske normer og prinsipper står på spill. Hvordan skal vi prioritere når kulturminner står i veien for utbygging, og hva med retten til kulturelt betinget husdyrhold som trues av andre næringsinteresser, som utbygging av hyttefelt eller vindmølleparker? Og hva skal veie tyngst når hensynet til bærekraft og framtidige generasjoner trues av kortsiktig økonomisk gevinst? Disse spørsmålene peker på noen av de mange etiske utfordringene og dilemmaene som ulike myndigheter og allmennheten må ta stilling til. Her skal vi se nærmere på noen grunnleggende områder for etisk refleksjon og noen etiske dilemmaer knyttet til *bærekraftig bruk, eiendom, grenser og rettferdighet*. Noen av dilemmaene tydeliggjøres ved å sammenlikne med allmenninger også andre steder i verden.

Bærekraftig bruk av utmarka

Bruken av utmarka har aldri vært friksjonsfri, det ligger i sakens natur: jakt og fiske, husdyrhold, fritidsinteresser og verneinteresser har også tidligere skapt konfliktlinjer av ulike slag. Som flere av kapitlene i boka her peker på, har det likevel vært etablerte standarder for bruk som har vært akseptert av de fleste – eksempelvis har bønder som driver med husdyrhold i uminnelige tider sendt dyrene på utmarksbeite, mens allmenningen også har vært brukt til jakt og matsanking uten at det har skapt nevneverdig konflikt. Nye momenter som *har* skapt konflikter er ofte knyttet til oppfordringen om å bruke utmarka til verdiskaping ut over tradisjonell bruk, tydelig eksemplifisert gjennom utbygging av vassdrag, store hyttefelt og vindmølleparker. Vern eller utbygging er én av de grunnleggende konfliktlinjene som krysser etablerte skillelinjer mellom by og land, mellom grunneier og myndigheter, mellom forvaltning og sårbare næringer som sauehold og spesielt reindrift.

Likevel, på tvers av disse dels gamle og mange nye frontene er det likevel utbredt enighet om viktigheten av bærekraftig forvaltning av ressursene i utmarka. Men hva innebærer det?

Definisjonen av bærekraft i Brundtland-rapporten *Vår felles framtid* fra 1987 identifiserte tre viktige dimensjoner: *økologisk, sosial og økonomisk* bærekraft, med vekt på at behovene til dagens mennesker dekkes

uten at det svekker grunnlaget for framtidige generasjoner. De aller fleste er enig i at alle tre dimensjoner er viktig, men ikke alle er enig i at alle tre er *like* viktige: Fra grunneierperspektiv mener mange at næringsinteressene er viktigst, og plasserer *økonomisk* bærekraft i sentrum. Andre vektlegger mest retten til å opprettholde tradisjonell bruk av utmarka, og fokuserer heller på *sosial* bærekraft. En god del mener imidlertid at hensynet til bevaring av naturmangfold og vern om allmenningen for alle er viktigst, og vektlegger mest *økologisk* bærekraft. Som mange av kapitlene i denne boka viser, er det nettopp uenigheten om *tyngden* av de ulike dimensjonene som ofte skaper konflikt. Mens reindriftseieren er opptatt av å bevare egen næringsvei, kan begrunnelsen være både sosial/kulturell og økonomisk – å bevare identitet og kultur kan ikke skilles fra behovet for økonomisk bærekraft. I kontrast til dette kan også kommunene som ønsker hytteutbygging være interessert i økologisk og kulturell bærekraft, men tyngdepunktet ligger utvilsomt på økonomisk bærekraft for kommunen og innbyggerne. Hvem sine interesser skal veie tyngst? I likhet med reieneieren som ikke ønsker hytteutbygging på sommer- eller vinterbeiter for reien, er det også andre grunner til å ikke ønske utbygging av store hyttefelt; for eksempel verneinteresser og bevaring av uberørt natur. Men selv ut fra verneinteresser kan begrunnelsen variere: Mens noen setter søkelys på bevaring av utmarka som allmenning for eksisterende og kommende generasjoner, er det andre som heller vektlegger verdien av ubearbeidet natur fra et biologisk eller økologisk perspektiv. Verdien av bevaring kan dermed begrunnes fra to nokså ulike perspektiver – et antroposentrisk eller et bio-/økosentrisk perspektiv.

Uten å gå nærmere inn på de ulike perspektivene her, er det viktig å fremholde at det er stor forskjell på etisk begrunnelse som setter mennesket i sentrum i naturen (antroposentrisk), til forskjell fra å la naturen eller økosystemet selv i sentrum når verdier skal tilskrives (økosentrisk). Mens mange mener disse perspektivene er uforenlige, peker John Dryzek på at enhver slik «sentrisme» er problematisk (1995, s. 16–17). Ut fra en modell basert på deliberativt demokrati peker han på behovet for en mer egalitær utveksling mellom menneske og natur.

For diskusjonen om utmarka står ulike «sentriske» interesser ofte i konflikt. Om konflikten står om vern i motsetning til utbygging av et

område kan begge partene være enig i et antroposentrisk perspektiv: Eksempelvis vil grunneieren verne sonen rundt egen innmark, mens utbyggeren vil være opptatt av veibygging til nytt hyttefelt. Verneinteresser kan imidlertid også være begrunnet i en annen type «sentrisme», som heller tar utgangspunkt i naturens egenverdi og behov for beskyttelse ut fra et mer helhetlig perspektiv.

Enighet om bærekraftig utvikling og bruk av naturressurser som utmarka innebærer dermed mange motsetninger og konfliktlinjer som dels bunner i ulike vektlegginger av de ulike dimensjonene av bærekraft, og hvorvidt perspektivet er antroposentrisk eller øko-/biosentrisk. De empiriske analysene i denne boka viser noe av mangfoldet i debatten om bruk av utmarka. Når vi i dette kapitlet ser debatten fra et etisk-filosofisk perspektiv, er det i stedet normative sider ved debatten vi er interessert i. *Hvordan bør vi handle for å ivareta hva slags bærekraft?* Da må vi begrunne hvorfor eksempelvis et antroposentrisk perspektiv skal trumfe et økosentrisk, eller om det er riktig å se disse som motstridende. En kjent konflikt i forståelsen av bærekraftig utvikling er dessuten om vi legger til grunn et begrep om *svak* eller *sterk* bærekraft. Svak bærekraft innebærer at «menneskelig kapital» kan erstatte «naturlig kapital»,¹ og betyr at man kan begrunne inngrep i naturen ved hjelp av teknologi så lenge summen av kapital er intakt. En slik økonomisk begrunnelse forutsetter at økonomiske, sosial-kulturelle og økologiske hensyn kan måles på samme skala, og at det er akseptabelt at naturlig kapital forringes så lenge økonomisk kapital styrkes. Utbygging av utmarka, vassdrag eller etablering av vindmølleparker kan enkelt begrunnes ut fra et begrep om *svak bærekraft*.

I motsetning til svak bærekraft, innebærer *sterk bærekraft* at økonomisk og miljømessig kapital er komplementære, men ikke utbyttbare. Sterk bærekraft kjennetegnes ved at de enkelte godene er uerstattelige; godene skal hver for seg være bærekraftige. Det betyr at man ikke må forbruke ikke-fornybare naturressurser, selv om det skulle føre til økonomisk gevinst.

---

1 Opprinnelig introdusert av nobelprisvinnerne Robert Solow og John Hartwick.

Et klart eksempel på en ikke-fornybar naturressurs er ozonlaget, som ikke kan erstattes av menneskelig, økonomisk kapital (selv om man har lyktes i å reparere hull). Den grunnleggende uenigheten gjelder hvorvidt man tror at problemet med begrensede ressurser kan løses ved hjelp av teknologi eller ikke, og hvorvidt man anerkjenner at det fins grenser for vekst. Det økologiske perspektivet trumfer her det økonomiske, noe som først og fremst uttrykker et *verdivalg*. Om vi betrakter bruken av utmarka fra et svakt eller sterkt bærekraftbegrep kan dermed begrunne svært ulike verdivalg. Tap av beiteland for reineiere eller sauebønder er mye mer enn økonomisk tap som kan kompenseres, og er derfor vanskelig å begrunne ut fra et sterkt bærekraftbegrep. Med utgangspunkt i svak bærekraft vil det imidlertid være langt enklere å begrunne at tapet kan kompenseres økonomisk, fordi økonomisk kapital kan erstatte naturlig (miljømessig) kapital.

I tillegg til de tre dimensjonene (økologisk, økonomisk, sosial) og to definisjonene (sterk og svak) av bærekraft omtalt ovenfor, er det viktige juridiske og politiske sider ved bruk av utmarka som diskuteres i de øvrige kapitlene i denne boka. Her skal vi først se nærmere på eiendom og rettigheter med et kritisk blick på et klassisk liberalt eiendomsbegrep.

Eiendom og rettigheter

Først vil vi klargjøre et viktig skille i synet på natur generelt, og utmarka mer spesielt. Mens svak bærekraft langt på vei betrakter naturen som en vare (*commodity*), vil sterk bærekraft legge vekt på natur og utmark som allmenning (*common*). Mens varer kan kjøpes og selges fordi noen eier varen, er en allmenning ikke til salgs fordi den tilhører fellesskapet. Selv om dette er en grov forenkling, peker det like fullt mot en viktig uenighet i synet på menneskets forvaltning av naturen. Dersom markeieren betrakter utmarka som privat eiendom kan vedkommende fritt selge den til høystbydende utbygger, selv om forvaltningen ofte er regulert av myndighetene. Poenget her er å vise at vareperspektivet skiller seg fra allmenningperspektivet ved at sistnevnte ikke kan kjøpes og selges på linje med andre varer ut fra en sterk bærekraftbegrunnelse: Den representerer verdier som ikke kan byttes ut med andre, som økonomisk

kapital. Imidlertid vil en allmenning (*common*) kunne gjøres om til en vare (*commodity*) gjennom kultivering, og dermed gjøre krav på eiendomsrett. Et viktig spørsmål er om slike endringer i utmarka, forårsaket av kultivering av allmenningen, også kan gjøre krav på å være moralsk akseptable? Med utgangspunkt i et bærekraftbegrep som anerkjenner at visse ressurser ikke kan fornyes, og derfor ikke kan erstattes av andre, kan vi begrunne at utmarka ikke bør eies uten ansvar for å forvalte den til fellesskapets beste. Mye er skrevet om dilemmaer rundt overforbruk av allmenningen, spesielt godt kjent under betegnelsen «allmenningens tragedie» (*tragedy of the commons*), se bl.a. Hardin (1968). I korthet skisserer tragedien et paradoks dersom alle som bruker et område, f.eks. til beite, ønsker å øke sin profitt ved å ha bare ett dyr til på beite. Dersom alle tenker likt, vil imidlertid fellesgodet, altså allmenningen, forringes, og alle taper på at hver enkelt øker sin del. Det fører med andre ord til tap både for den enkelte og for fellesskapet.

Hvorvidt løsningen på tragedien krever statlig eller privat forvaltning, er et stort tema vi ikke skal utdype her. Hvorvidt politisk styring skal være generell med lokale tilpasninger, som Agenda 21² eller som lokal selvstyring (jf. Ostrom, 1990/2015) skal vi heller ikke diskutere her. Vårt fokus er i stedet et mer grunnleggende etisk-filosofisk spørsmål om all ikke-menneskelig natur, som utmarka, skal betraktes som eiendom, og om retten til å styre den.

Når vi diskuterer endringer i bruk av utmarka, og endringer i etiske begrunnelse for disse endringene, er det interessant å se på en klassisk begrunnelse for tilskrivning av rettigheter. Ifølge filosofen Locke oppstår eiendom ved at noen først har tatt noe i besittelse gjennom bearbeiding. Helt konkret kan vi her tenke på dyrking av marka. Isak Sellanraa i Knut Hamsuns roman *Markens grøde* (1917) kan tjene som illustrasjon. Hovedpersonen Isak bearbeider utmarka slik at den endres til dyrkbar jord, og skaffer seg derigjennom en eiendom. Trekker vi paralleller til utmarka i dag, er det bare delvis sammenliknbart. Ulike interesser bruker i dag utmarka for ulike formål: jakt, fiske, beite, rekreasjon,

---

2 Agenda 21 er en ikke-bindende aksjonsplan under FN mht. bærekraftig utvikling. Planen er et produkt av FNs 1992 Earth Summit (Rio-konferansen).

hyttebygging eller vassdragsutbygging. Tillatelsen til bruk av utmarka er fra gammelt av en hevdvunnen rettighet. Ingen har tenkt på den som en eiendom i Lockes forstand, men snarere som en allmenning.

Endringen som skjer når utmarksområder bearbeides gjennom utbyggingsformål gjør derimot at rettighetene ikke lenger styres av hevdvunne rettigheter, men av markedsliberalistiske prinsipper for kjøp og salg. Utmarka er i utgangspunktet ubearbeidet natur som sakte endrer seg fra allmenning til vare. Med innføring av pengeøkonomi ble det mulig å transformere både bearbeidet og ubearbeidet natur til salgbar vare. Men det betyr også at utmarka derigjennom mister sin opprinnelige verdi som noe ikke-utbyttbart. Endret bruk av utmarka, som denne boka handler om, viser at kampen i dag nettopp står om forståelsen av utmarka som vare eller ikke. Det er lett å påvise at markeiere, utbyggere, reiselivsnæringer og friluftslivsentusiaster har dels motstridende interesser. Vanskeligere er det å begrunne at noen interesser bør prioriteres høyere enn andre. Med det spørsmålet beveger vi oss ut over hevdvunne rettigheter og jus og over til filosofien og etikken, som heller spør om legitimitet. Både hevdvunne rettigheter og moderne jus kan skille rett fra urett med referanse til hevd eller lovverk. Alle vet imidlertid at både hevd og lovverk kan være omstridt: Det er ikke sikkert det er riktig at vindmøller bør etableres i et bestemt område selv om det er gitt konsesjon, og det er heller ikke sikkert at salg av jordeiendom for utbyggingsformål i et område skal trumfe reineierens behov for beitemark i samme område. Spørsmålet er hvordan vi skal begrunne at et valg har høyere legitimitet enn et annet og derfor bør velges.

Tre ulike begrunnelser

I et illustrerende eksempel reflekterer filosofen og økonomen Amartya Sen (2009) over hvordan man skal fordele et knapt gode. Utgangspunktet er tre barn og bare én fløyte. Det ene barnet har laget fløyta, men kan ikke spille. Det andre barnet kan spille, mens det tredje barnet ikke har noen andre leker. Sen spør hvem som bør ha rett til fløyta. Her kan man grunngi tre ulike svar: (1) Den som har laget fløyta bør eie og fritt selge den, begrunnet ut fra prinsippet *omfri handel*. (2) Den som kan spille på

fløyta bør eie den, begrunnet med *evne*. (3) Det siste barnet har ingen andre leker, og har dermed et *behov* for fløyta. Her skal vi avstå fra å konkludere, og i stedet trekke noen linjer fra fløyta til utmarka. Om vi ser utmarka som en salgbar vare, blir det viktig å tilskrive eierskap, jf. (1). Om vi derimot legger vekt på at tilgangen bør reguleres av de som har mest kunnskap, er vi nærmere begrunnelse (2). Ut fra (3) blir imidlertid begrunnelsen at utmarka er et knapt gode som ulike interessenter har behov for, og da bør vi prioritere de som har størst behov.

Vi kan da se for oss tre ulike utfall i henhold til de tre ulike begrunnelsene: Enten at de med størst kjøpekraft, eksempelvis markeieren eller kommunen, har størst rett; at de som har best kunnskap om bruken av utmarka, bl.a. ulike fagfolk, bestemmer; eller at de som ellers mangler og har størst behov for tilgang til fri natur for rekreasjon, bør prioriteres. Selv om vi vet at mange av disse interessene krysser hverandre, og vi kan finne en god del overlapp mellom ulike brukere, gjør det likevel stor forskjell hva slags prinsipp(er) vi legger til grunn. Den største utfordringen for utmarka – til forskjell fra fløyta – er kanskje ikke *hvem* som eier den, men snarere *hvordan* den brukes. En grunneier trenger ikke nødvendigvis å være mer interessert i økonomisk profitt på bekostning av vern, og en ihuga friluftslivsentusiast er heller ikke nødvendigvis imot enhver annen bruk av utmarka. Og mange sauebønder lever godt med hyttefelt så lenge det fins tilstrekkelig utmark til beiting. Utmarka er til for mange ulike interessenter – det avgjørende spørsmålet er hvordan vi regulerer bruken. I fortsettelsen skal vi derfor konsentrere oss om *bruk* framfor *eierskap*. Hva slags bruk bør vi stimulere, og hvilke grenser bør vi sette?

Grenser for bruk = grenser for vekst?

De fleste anerkjenner at utmarka er en allmenning til mangfoldig bruk. Så lenge det er nok til alle oppstår ingen større problem for hver enkelt interessent. Men i det øyeblikket allmenningen blir et knapt gode, oppstår behovet for grenser. For å unngå allmenningens tragedie må enten hver enkelt begrense sin bruk, eller vi må stenge ute visse typer bruk. Den politiske filosofen Locke, som ellers er en klassisk liberal tenker, er

opptatt av hva som disponerer for retten til land forstått som bearbeidet natur: Når noen legger ned arbeid i å dyrke mark, gir dette rett til å eie marka. Dette gjelder så lenge det er nok til alle. Denne retten er imidlertid begrenset av to viktige premisser: 1) Det må være nok igjen til andre, den såkalte «enough and as good»-betingelsen, og 2) ingen må ta mer enn det man trenger, dvs. man skal bare tilegne seg det man kan bruke (Libell, 2011; Locke, 1690/2014, 2. T, kap. V, § 33). Ingen har rett til opphopning av ressurser som vil gå til spille før de blir brukt. Noe blir til eiendom ved «mixing labor with it» (Locke, 1690/2014, 2. T, kap. V, § 27), fordi enhver eier sin egen kropp og arbeidskraft. Likevel; ingen er fri til å utnytte ressursene betingelsesløst. Det må være nok igjen til andre, og man skal ikke kaste vrak på ressurser.

På Lockes tid er det primært snakk om tilgangen til land forstått som ubearbeidet natur, så lenge ingen har «mix[ed] labor with it». Locke kaller slik natur «unimproved», mens bearbeidet natur er «improved» ved hjelp av noens arbeid eller teknologi. Den grunnleggende tanken vi kan gripe fatt i for vår diskusjon om utmarka er imidlertid denne: Utmark som ennå ikke er tatt i bruk av noen er i prinsippet åpen for å bearbeides, eller tas i bruk for bestemte formål. Begrensningen er at man ikke legger marka øde, eller sløser med ressursene, og ikke hindrer andres bruk. Men hva betyr det?

Fra et utbyggerperspektiv vil mange mene at man sløser med ubrukt (ut)mark som potensielt kan transformeres til hyttefelt, vannkraft eller profitt for utbygger. Fra et naturvernperspektiv vil man i stedet forstå utbygging som krenkelse av «enough and as good»-betingelsen, tydeliggjort gjennom begrensninger for mange reieneiere som mister tilgang til sommer- eller vinterbeite. Selv om Lockes politiske liberalisme klargjør hvorfor noen begrensninger på bruk av naturen er nødvendig, er det likevel uproblematisk, så lenge man tenker ut fra en dvs. eierskapsorientert (*possessive*) individualisme (Bailey & Thorseth, 2017). De to betingelsene hos Locke viser at man kan finne et vern for allmenningen også innenfor en klassisk, liberalistisk tankegang. Men det forutsetter at man tar utgangspunkt i et menneskesentrert, såkalt antroposentrisk, perspektiv. Også fra et øko- eller biosentrisk perspektiv vil man akseptere at man må unngå å sløse med naturressursene, og sikre at det er nok igjen til andre.

Begrunnelsen er imidlertid en helt annen. Fra et økosentrisk perspektiv er all natur av like stor verdi, og mennesket er selv en del av den samme naturen. Samtidig er det bare mennesker som har muligheten til å bearbeide naturen for egne eller felles formål. Kortsiktig økonomisk gevinst gjennom forbruk av ikke-fornybare naturressurser er uforenlig med sikring av tilstrekkelig tilgang for andre, og spesielt framtidige generasjoner. Dette kan man imidlertid være enig i enten man begrunner det antroposentrisk eller øko-/biosentrisk.

Endret bruk av utmarka er i flere av kapitlene i denne boka beskrevet som dreiningen mot å skape mer verdi, gjerne knyttet til endringen som skjedde under Sponheim (se kap. 1 og 7). I stedet for bare å la utmarka ligge brakk og dermed sløses bort, kom viktige insentiver om å maksimere verdien gjennom utbygging: turisme som hittil uutnyttet næring skulle stimuleres, og bønder skulle drive næring ut over å slippe dyrene på beite. Utbygging av turistnæringen krevde ny infrastruktur, som nye veier, tilgang til vann og kloakk med mer. Kongsesjoner til vann- og vindkraftutbygging er også eksempler på utvidet bruk av utmarka, og dermed bidrag til å skape merverdi. Endret bruk av utmarka har dermed kastet mer av seg og medført merverdi både privat (for bønder og markiere) og offentlig (for kommuner). Det prinsipielt nye er i begge tilfeller styrt av et overordnet ønske om å skape merverdi gjennom bearbeiding av natur, og føyer seg inn i en klassisk antroposentrisk liberalisme av Lockes type.

Et sentralt spørsmål er imidlertid hvorvidt (deler av) den endrede bruken ivaretar hensynet til andre, jf. Lockes «enough and as good»-proviso. Svaret kommer an på perspektivet man inntar: menneske- eller øko-/biosentrert; lokalt/nasjonalt eller globalt; nålevende eller framtidige generasjoner? Utbygging av et hyttefelt i en norsk kommune bidrar utvilsomt både til flere arbeidsplasser og styrket kommuneøkonomi lokalt, men det er ikke like klart at det er lønnsomt ut fra et globalt klimaperspektiv. Utbygging av nye vannkraftverk eller annen industri i utmarka er kanskje enda klarere enn hytteutbygging eksempler på bearbeidet natur hvis konsekvenser er mer uklare i et langsiktig perspektiv.

To hensyn er spesielt relevant i situasjoner der vi må fatte beslutninger under usikkerhet: *føre var-prinsippet* og *hensynet til framtidige*

generasjoner. Førre var-prinsippet³ ber oss om å unngå vesentlig skade på natur og miljø, og manglende kunnskap kan ikke brukes til å begrunne at vi unnlater å treffe tiltak. Der vi er i tvil om en utbygging eller endret bruk av utmarka er til gode for miljøet og naturen, tilsier prinsippet at vi skal la være. Grenser for vekst setter samtidig grenser for bruk: Dersom det hersker tvil, eller er omstridt, om en bestemt endret bruk av utmarka er bærekraftig, tilsier førre var-prinsippet at vi skal la være.

I tillegg til førre var-prinsippet, er det spesielt to andre forhold vi skal se nærmere på. Det ene handler om bærekraftig forvaltning, mens det andre gjelder rettferdighet innen og mellom generasjonene. Bærekraftig forvaltning er et normativt begrep, og konklusjonene man trekker avhenger av hva slags begrep om bærekraft man forsvarer. Vi tar utgangspunkt i et sterkt bærekraftbegrep som betyr at ikke-fornybare naturressurser ikke kan erstattes av menneskelig, økonomisk kapital. En riktig forvaltning av ikke-fornybare ressurser må ta økologiske, økonomiske og sosialt bærekraftige hensyn. I tillegg må den være rettferdig: Bærekraft kan ikke gjelde bare lokalt, eller for bare en liten gruppe, eller for bare en liten del av naturen. Og vi kan ikke snakke om bærekraftig forvaltning av ressursene uten å krevre at forvaltningen også må være rettferdig.

Bærekraft og rettferdig forvaltning

På overordnet nivå er det stor enighet om at naturinngrep må være både bærekraftige og rettferdige. Men hva innebærer det? For å kunne gi et etisk velbegrunnet svar er det nødvendig å foreta en analyse av konkrete saker.

Vi skal se på et par eksempel som reiser prinsipielle spørsmål om hvem som bør holdes ansvarlig for bærekraftig utvikling. Selv om disse eksemplene ikke er fra en norsk kontekst, er det nyttig for å løfte blikket ut over den norske utmarka når vi diskuterer begrunnelser for bruk av allmenninger.

Et inngrep som fremstår bærekraftig og rettferdig i én kontekst kan ikke alltid kopieres til enhver annen. Et typisk eksempel som illustrerer

---

³ Se f.eks. Holland (2000) om bærekraft.

det er Agenda 21, som har som mål å bidra til bedre bærekraft, gi makt til lokalbefolkningen gjennom deltakelse og skape lokalt eierskap til prosjektene (se note 2). Fravær av demokratiske institusjoner eller dårlig koordinering mellom ulike lokale og nasjonale styringsnivå er typiske eksempler på det.

Guangdong og lokal Agenda 21

I Guangdong, en liten fiskeriprovins i Sør-Kinahavet, skulle lokal Agenda 21 løse problemet med overfiske og forurensning pga. rask økonomisk vekst (Ferraro, G. & Bran, M., 2000 og Thorseth, 2015). En slående konflikt mellom beskyttelse av miljøet og økonomisk utvikling krevde handling. Et grunnproblem i dette tilfellet var imidlertid at ansvaret for miljøbeskyttelse ble delegert til Fisheries Management Bureau (FMB), som samtidig var eiere av den største fiskeribedriften. Bukken skulle altså vokte havresekken. En annen forklaring på hvorfor bærekrafttiltaket (lokal Agenda 21) ikke fungerte, handler om et annet grunnleggende problem: Behovet for økt bærekraft (mindre overfiske) konkurrerte med behovet for overlevelse. Den åpenbare grunnen er at fiske er den viktigste næringsveien i dette samfunnet.

En etisk utfordring her er hvorvidt man kan kreve at et lite lokalsamfunn skal velge å satse på bærekraftig utvikling på bekostning av overlevelse for innbyggerne. Overfiske og forurensning som skyldes strukturell urettferdighet og dårlig lokal styring av ressursene har konsekvenser av global rekkevidde. Det reiser et spørsmål om hvem som skal betale prisen: De som har skapt problemet, eller de som har best evne til å bøte på problemet? Mange inngrep – eller fravær av inngrep – har ofte konsekvenser som rekker langt ut over den lokale konteksten der problemet har oppstått. Går vi tilbake til fløyte-eksemplet, spurte vi hva som var mest rettferdig: den som har produsert fløyta bør eie den; den som kan spille bør eie den, eller den som har størst behov (har ingen andre leker) bør eie den. På liknende vis kan vi spørre hvem som skal bære ansvaret for dårlig bærekraft. På lokalt nivå i Guangdong er det kanskje ikke de fattige fiskerne som strever for å overleve; og antakelig er fraværet av tilstrekkelig koordinering mellom de nasjonale, regionale og lokale styringsnivåene

mer ansvarlig enn de som har fått delegert ansvaret lokalt. Alle har et *behov* for miljømessig bærekraft, mens bare noen har *evne* til å bidra til det. Det er imidlertid lett å forstå at vi her snakker om en ikke-fornybar ressurs, nemlig havet med fisk, som ikke oppnår bærekraftig utvikling ut fra prinsippet om *fri handel*. Hovedgrunnen er at penger ikke kan erstatte rent hav og fisk – de er med andre ord komplementære, men ikke utbyttable verdier (i henhold til sterk bærekraft). Penger kan ikke løse problemet, men de som har mest penger og makt bør pålegges et større ansvar.

Vi skal se på et annet eksempel som reiser liknende prinsipielle spørsmål om hvem som bør holdes ansvarlig for bærekraftig utvikling.

Yasuni Ishpingo-Tambococha-Tiputini (Yasuni ITTI)⁴

Yasuni er en stor nasjonalpark i regnskogen i Ecuador, som absorberer karbondioksid fra atmosfæren og dermed er en viktig karbonbeholder. Nasjonalparken er viktig for å bevare biodiversitet, og den er viktig for å beskytte urbefolkningen som lever der. Da Ecuador oppdaget store oljereserver under Yasuni bestemte regjeringen seg i 2010 for å opprette Yasuni ITTI. Dette initiativet gikk ut på å opprette et fond for å dekke tap ved ikke å hente ut oljen. Målet var å få det internasjonale samfunnet til å være med på å betale prisen, gjennom økonomisk støtte fra NGO-er og andre lands regjeringer til et fond, som vilkår for ikke å hente ut oljen. Målet var å bevare biodiversitet, beskytte urbefolkningen og unngå frigjøring av CO₂. Valget sto mellom å bevare regnskogen eller hente ut oljen. Begrunnelsen for initiativet var at valget hadde en rekkevidde av globalt omfang, og ikke burde være Ecuadors eneansvar.

Yasuni ITTI reiser flere etiske problemstillinger:

- Er dette initiativet eksempel på økologisk gisseltaking, dvs. truselen om å sette i gang boring etter olje dersom det internasjonale samfunnet ikke vil betale?

---

4 Dette eksemplet er mer utførlig diskutert i Thorseth & Schuppert, 2018.

- Har Ecuador en rettferdighetsplikt til å bevare sin tropiske regnskog?
- Hvem skal styre/forvalte slike globale allmenninger (*commons*) på nasjonal grunn?
- Skal de som har bidratt mest til antropogenisk klimaendring, dvs. utslipp fra det globale Nord, bære kostnadene, eller skal fattige land som Ecuador betale prisen for utslipp de hittil ikke har bidratt til?
- Og hva med intergenerasjonell rettferdighet og ansvaret for framtidige generasjoner – kan det være et nasjonalt ansvar?
- Bør vi forstå oljeboring i regnskogen i Ecuador som brudd på miljø- og andre rettigheter (naturen selv, urbefolkningen, eller menneskeheden globalt)?

Her skal vi konsentrere oss om tre forhold:

- (1) Hvem skal forvalte nasjonale allmenninger som Yasuni – landet selv, eller det internasjonale samfunnet?

Sterk bærekraft setter et klart skille mellom allmenninger og utbyttbare varer, der bare sistnevnte kan være gjenstand for fri handel. Allmenninger som Yasuni innebærer med andre ord verdier som ikke kan innløses gjennom en pengetransaksjon. Både Ecuador og verdenssamfunnet anerkjenner dette, tydeliggjort ved Yasuni ITTI-initiativet. I denne saken er det snakk om å avstå fra ytterligere forurensing for å bevare en viktig natur- og kulturressurs. Flere har ment at Ecuador har plikt til å bevare regnskogen fordi den er del av den globale karbonsirkelen. Mot dette står argumentet at Yasuni er én av flere naturressurser under nasjonal kontroll, noe som innebærer rett til suveren kontroll over egne ressurser. Samtidig er et viktig hovedargument at innbyggerne har rett til beskyttelse mot risikoer av ulike slag: framtidig klima, økonomisk utarming, og krenkelse av urbefolkningens rettigheter.

- (2) Skal ansvaret fordeles ut fra *evne*, *behov* eller prinsippet om *fri og utbyttbar handel*?

Dette angår helt grunnleggende spørsmål om et globalt rettferdighetsperspektiv, noe som allerede ligger implisitt i den globale

allmenningen. Det viktigste særpreget er at reguleringer og inngrep ikke kan avgrenses til mindre nasjonale eller lokale områder. Det som skjer med regnskogen i Ecuador har konsekvenser globalt. Fatige land som er rike på naturressurser støtter seg på argumentet at det ikke er de selv som er skyld i problemet med f.eks. CO₂-utslipp dersom de ikke får internasjonal hjelp til å kompensere for tapet av uutnyttede ressurser.

Her er det to typer appell til rettferdighet: For det første at Ecuador ikke har økonomisk evne til å håndtere problemet selv, og for det andre at det er rimelig at de får bestemme over egne naturressurser selv. Men fordi de ikke har økonomisk evne til å bære kostnadene ved å avstå fra å utnytte egne ressurser for seg selv, er det rimelig at det internasjonale samfunnet også bidrar.

- (3) Skal de som har bidratt mest til klimaproblemet også holdes mest ansvarlig for å minske problemet?

For å unngå en uendelig sirkel av argumenter er det nødvendig å holde fast ved hva som følger av de grunnleggende prinsippene vi har lagt til grunn ovenfor. Allmenninger er ikke som andre varer; menneskelig utnyttelse av allmenninger som Yasuni har global rekkevidde; *føre var-prinsippet* tilsier at vi ikke bør ødelegge regnskogen ved oljeboring fordi vi vil ødelegge en global ressurs som tilhører det globale fellesskapet. Men hva følger av dette resonnetet? Yasuni kan ikke både være en ressurs som ensidig forvaltes av Ecuador alene, og samtidig tilhøre menneskeheten globalt. Hele tankegangen om skillet mellom lokalt, nasjonalt og globalt forvaltningsnivå (*governance*) fungerer med andre ord dårlig når vi diskuterer etiske argumenter og legitimitet for allmenninger.

Selv om vi blir enig om prinsipper for fordeling av kostnader og ansvar mellom Ecuador og det internasjonale samfunnet, gjenstår fortsatt spørsmålet om fordelingen skal baseres på matematiske kalkyler for hvem som bidrar mest med naturressurser og hvem som bidrar mest til store fotavtrykk. Vi ser uten videre at kabalen ikke går opp ut fra en slik tenkemåte: Oljen slumper til å befinne seg under Yusani, og det er ingens fortjeneste at den ligger der – på liknende vis som store fotavtrykk og mer forurensning naturlig følger

av livsstilen, kulturen og infrastrukturen som gjelder der mennesker slumper til å leve.⁵ På liknende vis som Ecuador eier ressurser det er problematisk å utnytte, har fiskerne som driver overfiske og forurenser i Sør-Kinahavet i realiteten få valgmuligheter dersom valget står mellom overlevelse eller beskyttelse av miljøet.

Guangdong, Yasuni og utmarka

Her skal vi se at argumenter og prinsipper som gjelder for allmenninger som regnskog og fiske i havet, også gjelder for utmarka. Det er fordi alle tre – havet og fisken i havet rundt Guangdong, regnskogen med underliggende olje i Yasuni og utmarka i Norge – er eksempler på allmenninger som trenger bærekraftig forvaltning. Regulering av bruken må ta hensyn at de er knappe og ikke-fornybare ressurser som må fordeles rettferdig. For noen allmenninger, som den norske utmarka, gjelder det avveinngen mellom ulike interessenter og hensynet til fremtidige generasjoner. Ut fra et sterkt bærekraftbegrep har vi imidlertid liknende forpliktelser å ivareta som Guangdong og Yasuni. Ikke-fornybare ressurser står på spill, og dersom vi både skal ha rettferdig forvaltning og unngå overforbruk har vi samme type etiske dilemma å håndtere: Hvordan skal vi sørge for bærekraftig forvaltning som både er rettferdig og opprettholder eiendomsforhold som passer for allmenningen? Hevdvunne rettigheter knyttet til fisken i havet er tuftet på samme etiske begrunnelse som hevdvunne rettigheter på land. Disse hevdvunne rettighetene utfordres av nye interessenter både lokalt og globalt. Derfor er det viktig å sammenlikne ulike allmenninger når begrunner rettferdig forvaltning av den norske utmarka.

Sammenlikningen med fløyta til Sen fungerer bare delvis for allmenninger: Noen har større behov og noen har bedre evne, mens alle trenger tilgang, til forskjell fra eksemplet med fløyta. Tilgangen kan bare sikres dersom forvaltningen er rettferdig, dvs. at ingen særinteresser (lokale eller nasjonale) kan overstyre fellesskapets behov.

---

5 Kerri Woods (2015, s. 99) peker på at miljøforurensning ikke primært skyldes den enkeltes valg, men er et resultat av en livsstil, av millioner av menneskers ukoordinerte individuelle handlinger.

I vår tid med covid-19 er det også interessant å se på mulige paralleller i argumentene for hvordan vi skal prioritere og fordele knappe goder. Når vaksiner er klare til bruk vil det ikke være nok til alle. Alle smittede har behov, men ikke alle behov kan dekkes. Mens vaksinen imidlertid *kan* fordeles individuelt, gjelder ikke det samme for tilgangen til knappe naturressurser, selv om prioriteringstanken likner et stykke på vei: For covid-19-vaksinen prioriterer man de som trenger det mest, altså etter *behov*, til forskjell fra betalingsevne. På liknende vis er allmenningen et gode som ikke er til salgs til høystbydende. Et liberalt eiendomsbegrep i Lockes forstand kan derfor ikke gjelde, fordi det åpner for en urettferdig fordeling av viktige fellesgoder.

Rettferdighet innen og mellom generasjonene

Rettferdighet er et omfattende etisk-filosofisk tema, men her begrenser vi oss til den konteksten som gjelder ikke-fornybare naturressurser som inkluderer mange allmenninger, ikke bare de globale (som Yasuni). Også norsk utmark er en allmenning i samme forstand: Den tilhører fellesskapet, og er noe som deles av et mangfold av ulike interessenter. At allmenninger eies av noen (privat eller offentlig) fritar ikke fra etiske forpliktelser knyttet til rettferdighet. Men hva slags rettferdighet er viktigst?

I faglitteraturen om rettferdighet knyttet til knappe, ikke-fornybare ressurser, er det særlig ett forhold som har fått mye oppmerksomhet, nemlig *intergenerasjonell rettferdighet*. Dette er spørsmålet om hva vi skylder framtidige generasjoner. I Brundtland-rapporten *Our Common Future* (World Commission on Environment and Development, 1987, del 1) uttrykkes forpliktelsene overfor kommende generasjoner slik: «Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.»

Det innebærer at vi må «spare» for framtidige generasjoner. John Rawls kaller dette «just savings», altså rettferdig sparing (Rawls, 1971, seksjon 44). Rettferdig sparing bygger på at vi har en plikt overfor våre etterkommere til å spare tilstrekkelig til å opprettholde stabile institusjoner over tid. Denne formen for gjensidighet (*reciprocity*) omfatter derfor

et prinsipp om forhåndsbetaling («*paying forward*», Alvarez & Thorseth, 2020; Meyer, 2008; Gosseries 2009)). En slik gjensidighet er imidlertid omstridt. De mest kritiske spør hvorfor vi skal ha større eller like store forpliktelser overfor framtidige mennesker som vi ikke kjenner (fordi de ikke er født ennå), på bekostning av forpliktelser overfor den nålevende generasjon?⁶ Av samme grunn mener mange at vi først og fremst bør ha forpliktelser overfor de vi kjenner, noe som svekker heller enn styrker forpliktelsen overfor de som ikke inngår i vår nære krets. På ulike nivå kan det være egen familie, eget lokalsamfunn, egen nasjon, egen klasse osv.

Prinsippet om «framoverbetalende gjensidighet» virker høyst rimelig når vi snakker om allmenninger – til forskjell fra f.eks. personlig arv. Den viktigste grunnen er at allmenninger ikke er utbyttbare varer (*commodities*), de er nettopp allmenne (*commons*). Noen som arver en privat formue står fritt til å spare pengene, forbruke til eget formål eller donere til veldedige formål. Ingen av disse valgene truer i utgangspunktet våre felles ikke-fornybare ressurser. Når derimot korrupte statsledere behandler fattige lands rike og ikke-fornybare naturressurser som egen gevinst, trues både nålevende fattige og generasjonene etter oss. Ut fra samme resonnement er ikke den norske utmarka en vare som kan selges fritt, dvs. transaksjonen angår både nålevende og framtidige generasjoner. Det betyr at selv om privatpersoner eier slike allmenninger, kan ikke kjøp og salg skje ut fra egeninteresse alene.

Selv en liberal tenker som Locke mener at det fins begrensninger: man skal bare ta det man trenger, man skal ikke sløse med ressursene, og man skal sikre (i alle fall) eget avkom (Locke, 1690/2014, 2. T). For å sikre at allmenninger ikke svekkes, trenger vi imidlertid et sterkere vern enn en klassisk liberalistisk, antroposentrisk begrunnelse kan yte. For å sikre at allmenninger ikke ødelegges eller går tapt, er det nødvendig å supplere det antroposentriske perspektivet med et mer omfattende, for å sikre hele naturen. Da må vi også inkludere dyr og naturen/miljøet selv. For å sikre framtidige generasjoner har mange foreslått at vi trenger miljørettigheter (Boyle, 2007; Cullet, 1995). I likhet med framtidige generasjoner, dvs. de som ennå ikke er født, kan heller ikke naturen selv ha stemmerett.

---

6 Jf. ikke-identitetsproblemet (*non-identity problem*), Parfit, 1986.

Miljørettigheter kan derfor ikke forstås som individuelle rettigheter på linje med menneskerettigheter. De må i stedet forstås som kollektive rettigheter, der kollektivet er summen av alt og alle som kan tenkes å bli berørt av endringer i utmarka. Det er med andre ord fellesskapets tilgang til fornybare naturressurser og naturmangfold som står på spill. Å sikre slike verdier for fremtiden omfatter individuelle menneskerettigheter, men kan ikke reduseres til slike.

Avsluttende bemerkninger

Hvordan skal vi navigere, og hvilke etiske prinsipper bør gjelde for styring av utmarka? I andre kapitler i denne boka er endringer i utmarka belyst med mange konkrete eksempler – ny bruk for stadig flere grupper av befolkningen viser klart at utmarka er en begrenset ressurs. Ulike typer av interesser står mot hverandre. Beiteområder trues av ulike typer utbygging – vei til hyttefelt eller kraftutbygging. Behovet for økonomisk vekst står mot rekreasjons- eller verneinteresser. Opprinnelig bruk av utmarka, som skogsdrift, seterdrift, jakt, fangst og fiske konkurrerer med nye næringsinteresser. Høyesterett kan avgjøre i alle konkrete konflikter som kommer opp. Men vi trenger også en dypere etisk refleksjon over hvilke prinsipper og prioriteringer vi bør følge.

Vi står overfor mange verdikonflikter, hvorav noen er belyst ovenfor gjennom eksemplene med Sens fløyte, fiskerisamfunnet Guangdong i Sør-Kinahavet og Yasuni nasjonalpark i Ecuador. Gjennom en kort analyse av Lockes individbaserte liberalisme, basert på et antroposentrisk grunnsyn, har vi forsøkt å vise at vi trenger et sterkere vern for alle ikke-fornybare ressurser, inklusive allmenninger som utmarka. Det er fordi allmenninger ikke kan sammenliknes med varer på et marked, og forvaltningen kan derfor ikke styres av eiers særinteresser alene.

Ikke alle etiske prinsipper vi har diskutert er like enkle å forvalte. *Føre var-prinsippet* ber oss om å unngå vesentlig skade på natur og miljø, men vi kan jo ikke vite sikkert hva fremtiden vil bringe – om f.eks. ny teknologi kan reparere skadet natur. Her har vi argumentert ut fra et begrep om *sterk bærekraft*: økonomisk og miljømessig kapital er komplementære, men ikke utbyttable. Vi kan ikke erstatte en tapt regnskog i bytte

mot økonomisk kapital, jf. Yasuni-eksemplet omtalt ovenfor. Og ansvaret for *framtidige generasjoner* krever at vi må sørge for neste generasjons evne til å overdra ressursene til kommende generasjoner, jf. Brundtland-rapporten *Vår felles framtid*. Rapporten og ansvaret for framtidige generasjoner forutsetter et prinsipp om «framoverbetalende gjensidighet» (*paying it forward*). Vi har med andre ord ingen rett til å forbruke ikke-fornybare ressurser fordi vi enten eier et bestemt område, er født inn i en bestemt generasjon eller bor i et rikt land med demokratisk styresett. Sagt med andre ord har ikke fattige under korrupte styresett mindre rett til de samme ressursene, og framtidige mennesker som ennå ikke er født har ikke mindre rett enn nålevende. Det betyr at det er rettferdig at de som disponerer over allmenninger har en plikt til å sørge for bærekraftig forvaltning, til felleskapets beste.

Referanser

- Alvarez, A. & Thorseth, M. (2020). Intergenerational justice and obligations to future generations: Towards environmental rights and land use policy. I H. Bjørkhaug, P. McMichael & B. Muirhead (Red.), *Finance or food. The role of cultures, values, and ethics in land use negotiations* (s. 243–270). University of Toronto Press.
- Bailey, J. & Thorseth, M. (2017). Value and growth – rethinking basic concepts in Lockean liberalism. *Etikk i praksis*, 11(1), 107–129. <https://doi.org/10.5324/eip.v11i1.1967>
- Boyle, A. (1995). Human rights or environmental rights – a reassessment. *Fordham Environmental Law Review*, 18(3), 471–511.
- Cullett, P. (1995). Definition of an environmental right in a human context. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 13(1), 25–40. <https://doi.org/10.1177/016934419501300103>
- Dryzek, J. (1995). Political and ecological communication. *Environmental Politics*, 4(4), 13–30. <https://doi.org/10.1080/09644019508414226>
- Ferraro, G. & Bran, M. (2000). Trade-offs between environmental protection and economic development in China's fisheries policy: A political analysis in the adoption and implementation of the Fisheries Law. *Natural Resources Forum*, 36(1), 38–49. <https://doi.org/10.1111/j.1477-8947.2012.01443.x>
- Gosseries, A. (2009). Three models of intergenerational reciprocity. I A. Gosseries & L. H. Meyer (Red.), *Intergenerational justice* (s. 119–146). Oxford University Publishing.
- Hamsun, K. (1917). *Markens grøde*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk forlag.

- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
<https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Holland, A. (2000). Sustainability. I *Routledge encyclopedia of philosophy*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780415249126-S100-1>
- Libell, S. P. (2011). The text and context of ‘enough and as good’: John Locke as the foundation of an environmental liberalism. *Polity*, 43(2), 210–241. <https://doi.org/10.1057/pol.2010.28>
- Locke, J. (2014). *Second treatise of government*. Project Gutenberg Ebook. Hentet 15. mars 2015 fra <http://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm> (Opprinnelig utgitt 1690)
- Meyer, L. (2008). *Intergenerational justice*. <http://plato.stanford.edu/entries/justice-intergenerational>
- Ostrom, E. (2015). *Governing the commons: The evolution for collective action*. Cambridge University Press. (Opprinnelig utgitt 1990)
- Parfit, D. (1986). *Reasons and persons*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge University Press.
- Sen, A. (2009). *The idea of justice*. Harvard University Press.
- Thorseth, M. (2015). Limitations to democratic governance of natural resources. I D. Birnbacher & M. Thorseth (Red.), *The politics of sustainability: Philosophical perspectives* (s. 36–53). Routledge Earthscan.
- Thorseth, M. & Schuppert, F. (2018). Governance towards a green future. I M. Düwell, G. Bos & N. van Steenbergen (Red.), *Towards the ethics of a green future. The theory and practice of human rights for future people* (s. 167–190). Routledge.
- Utmark. (2021, 26. februar). I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/utmark>
- Woods, K. (2015). Climate justice, motivation and harm. I D. Birnbacher & M. Thorseth (Red.), *The politics of sustainability: Philosophical perspectives* (s. 92–109). Routledge Earthscan.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future* (Rapport). <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>